

talán ott nyomára bukkan
 s amint kuporogva éppen
 farát mutatja a képen
 ahelyett hogy szobrot állna
 jöhet a győzelmi pálma
 s az ünnepi laudáció
 hirdesse sajtó rádió
 szemfüles televízió
 hogy kend hetvenöt baljós évet
 mely igen hősieen kivédett

Jurij Lotman

A KÁRTYA*

Szóke Katalin fordítása

Ahogy a barokk korban a világot egy hatalmas, Isten által alkotott könyv formájában képzeltek el, és a könyv képe számos bonyolult fogalom modelljévé vált (az irodalmi szövegbe kerülve pedig a történet tematikus eleme lett), a kártya és a kártyajáték a XVIII. század végén és a XIX. század elején egyetemes modell vonásait ölti magára – a kártyáét, amely a korszak sajátos mítoszképző központjaként működik.

A következő példa jól bizonyítja, hogy a kártya valóban az élet sajátos modellje volt. E. Th. A. Hoffmann SPIELERSGLÜCK című elbeszélését 1820-ban adták ki; az orosz fordítások nem vártak magukra: 1822-ben jelent meg V. Poljakov fordítása, 1836-ban J. Bezsomkiné.¹ Nem maradt visszhang nélkül az elbeszélésben kibontott történet, a szeretett nő elkártyázása sem; valószínűnek látszik, hogy ez a téma került Lermontov látószögébe is, mikor 1837 második felében hozzákezdett A TAMBOVI PÉNZTÁROSNÉ² című elbeszélő költeménye megírásához. E. Th. A. Hoffmann, amikor művén dolgozott, bizonyára nem tudott arról az esetről, amely 1802-ben nagy port vert fel Moszkvában: a szenvedélyes kártyás, tékozló, nagyvilági naplopó, Alekszandr Nyikolajevics Golicin herceg elkártyázta a feleségét, Maria Gavrilovná-t (lánykori nevén Vjazemszkaját), a nyertes pedig nem volt más, mint az egyik legnevezetesebb moszkvai arisztokrata – Lev Kirillovics Razumovszkij gróf, nagyvilági nevén *le comte Léon*, a hetman fia, szabadkőműves és mecénás, kinek Tverszkaja utcai házában és petrovszkij–razumovszkiji birtokán rendezett tivornyáiról Moszkva-szerte legendák terjedtek. A botrányt csak fokozta, hogy a kártyaveszteség után a hercegné elvált, majd feleségül ment Razumovszkijhoz.³

* Az itt közölt szöveg Jurij Lotman: BESZÉLGETÉSEK AZ OROSZ KULTÚRÁRÓL című könyve második részének egy fejezete. A könyv adatai e szám 886. oldalán találhatóak.

A kártyának két funkciója van. Egyfelől *játék*, vagyis konfliktushelyzetet modellál. A kártyajáték keretei között minden egyes kártya aszerint nyer értelmet, hogy milyen helyet foglal el a lapok rendszerében, például a dáma alacsonyabb értékű a királynál és magasabb a bubinál, a bubi pedig a dáma és a tízes között helyezkedik el és így tovább. A rendszerből kiszakított kártyalapnak a többi kártyához való viszonyán kívül nincs más értéke, nincs semmilyen játékon kívüli jelentése.

Másfelől a kártyát jóslásra is használják.⁴ Ebben az esetben a kártya más jellegű funkciói aktivizálódnak: a jósló („*mi lesz a jövőben, mi hoz a szívnek nyugalmat*”) és a prog-ramozó funkciók. Ezzel egy időben a jóslásnál előtérbe kerül az egyes kártyalapok jelentése. A PIKK DÁMA Hermannjának felbolydult képzeletében a kártyalapoknak játékon kívüli szemantikájuk lesz („*a hármás gyönyörű grandiflóra képében pompázott előtte, a hetes götikus kaput ábrázolt, a disznó óriási pókot*” – Trócsányi Zoltán fordítása), vagyis olyan jelentést nyernek, mellyel az adott rendszerben nem rendelkeznek (pontosabban szólva, a jövőmondó kártyáknak eredendően nincs ilyen jelentésük, de maga az elv, melynek értelmében az egyes kártyalapoknak önmagukban van jelentésük, a jóslásra jellemző). Mikor Puskinnál A PIKK DÁMA mottójában ezt olvassuk: „*A pikk dáma titkos rosszakarót jelent. A legújabb jövőmondó*”, majd utána a mű szövegében a pikk dáma mint a játékban használatos kártyalap jelenik meg, e két szint kölcsönhatásának tipikus esetével találkozunk. Egyebek között itt fedezhetjük fel annak okát is, miért éppen a kártyának volt olyan különleges helye a kortársak képzeletében (és a szépirodalomban). A kártya nem vethető össze a korszak más divatos játékaival, így például a XVIII. század végén oly népszerű sakkal sem. Ebben valószínűleg az is lényeges szerepet játszott, hogy a „kártyajáték” egységes fogalma két teljesen különböző konfliktushelyzetre vonatkozik – ezek az úgynevezett „kommersz” és „hazard”-játékokban öltönek testet. Több adat tanúskodik arról, hogy az elsőt „tisztességes”⁵ játéknak tekintették, míg a másodikat egyértelműen elítélték erkölcsileg. Az első játékfajtát a „tekinthető emberek” számára hasznos szórakozásnak tartják, ám e „kommersz” kártyajátékoknak nincs olyan átfogó divatjellegük, mint a „hazard”-játékoknak. Genlis grófnő például AZ UDVARI ETIKETT KRITIKAI ÉS RENDSZERES SZÓTÁRÁ-ban azt írja: „*Csak abban reménykedhetünk, hogy úrnőink kellő méltóságot tanúsítanak, és nem tűrik meg házukban a hazardjátékok: már az is több a megengedhetőnél, hogy engedélyezik a whistet és a biliárdot, hiszen ezek az utóbbi tíz-tizenkét esztendőben jelentős mértékben pénzes játékokká váltak, a hazardjátékokhoz kezdtek hasonlítani, mivel számos olyan újítással bővültek, melyek megrontották őket. A tiszteletre méltó pikét maradt meg egyedül olyannak, amilyen régen volt, eredendően tiszta formájában – nem véletlen, hogy jelenleg nincs nagy becsülete.*”⁶

N. Sztrahov A DIVAT BEMUTATÁSA című könyvében a Kártyajáték bemutatja a Divatnak alattvalói szolgálati jegyzékét:

„I. Pénzes játékok, akik méltók az előléptetésre:

1. Bank
2. Rest
3. Quindici
4. Vingt-et-un
5. Kopka
6. Monte bank
7. Makao, akit tulajdonképpen vérig sértenek azzal, hogy nem játsszák.

II. Újonnan érkezett játékok, akik méltók a szolgálati listára való felvételre, és kívánatos széles körű alkalmazásuk:

1. *Stoss*
2. *Dreispiél*
3. *Rocambole*.

III. Olyan játékok, akik kérelmezték, hogy komoly, tiszteletre méltó emberek szolgálatába állhassanak:

1. *Lhombre*
2. *Whist*
3. *Pikét*
4. *Trente-et-un*
5. *A la mouche*.

IV. Olyan játékok, akik kérelmezték, hogy nyugalomba vonulhassanak vidékre és falura:

1. *Pamphile*
2. *Tré-sept*
3. *Bassette*
4. *Schnipp-Schnapp-Schnurr*
5. *Máriás*
6. *Páros durák*
7. *Kirakós durák*
8. *Durák*
9. *Jeroski*
10. *Dreiblatt*
11. *Hetes*
12. *Nyikityisni és*
13. *V noszki – szolgálaton kívül kell őket helyezni.*⁷

A fent idézett két szövegben a „tiszteletre méltó” és „erkölcsös” kommersz játékok a veszélyes hazardjátékoktól szigorúan el vannak különítve (itt jegyzem meg, hogy Sztrahov könyvében a pénzben játszott kártyajátékok közül a bank és a stoss – a fáraó változatai – állnak az első helyen). Közismert, hogy Oroszországban a XVIII. század végén és a XIX. század elején a hazardjátékot mint erkölcsileg káros foglalatosságot tiltották, ennek ellenére rohamosan terjedt.

E két játékfajta közötti különbség, amely egyben társadalmi funkciójuk különbségét is jelenti, abban rejlik, hogy milyen mennyiségű információval rendelkeznek a játékosok, és ennek következtében mi az, ami nyerési esélyüket megalapozza: a kalkuláció vagy a véletlen? A kommersz játékban a játékosnak az a feladata, hogy megfejtse az ellenfél stratégiáját; egyébként mindegyik partner elégséges információval rendelkezik ahhoz, hogy képességei szerint számba vegye a lehetséges variációkat és elvégezze a szükséges kalkulációt, amivel ki tudja következtetni ellenfele stratégiáját. Először is, miután a kommersz játékoknak viszonylag bonyolult a szabályrendszerük (a hazardjátékokhoz képest), magának a játéknak eleve az a lényege, hogy korlátozza a lehetséges stratégiák számát. Másodsor, a játékos lelki beállítottsága szintén korlátozóerővel hat a stratégiai választásra. Harmadszor, a választás a véletlentől is függ – a partnernek osztott lapoktól. A játéknak ez az eleme a legrejtettebb, de a játék menete alapján erre is nagy valószínűséggel lehet következtetni. Amikor a kommersz játékban a játékos meghatározza stratégiáját, egyszerűen arra törekszik, hogy elrejtse azt ellenfele elől.

Ily módon a kommersz kártyajáték, amely tulajdonképpen nem más, mint szellemi párbaj, meghatározott konfliktustípusokat modellálhat:

1. Az egyenrangú ellenfelek, vagyis a játékosok közötti konfliktusokat.

2. Olyan konfliktusokat, melyekben a résztvevők feltételezhetően a konfliktus őket érintő pólusáról viszonylag teljes információval rendelkeznek, és ennek következtében a nyereség lehetősége többé-kevésbé racionálisan megtervezhető.

A kommersz játékok tehát olyan konfliktusokat modellálnak, melyekben az egyik játékos szellemi fölénye és az, hogy több információval rendelkezik, mint partnerei, biztosítja számára a sikert. Nem véletlen, hogy épp a XVIII. század énekelte meg V. Majkov A L'HOMBRE-JÁTÉKOS című poémájában nemcsak magát a kommersz kártyajátékot, hanem a szabályok szigorú betartását, a kiszámíthatóságot és a mértéktartást is:

*„...biztos siker csupáncsak azoknak teremhet,
A kik a l'hombre-ban a mértéket betartják;
A kártyásban legyen annyi önfegyelem,
Hogy négy játszma után új osztást se kérvén,
Saint pandre-t egyszerre ötnél többet ne játsszék...
...a játékban aki ezt tartja szem előtt,
Szerencsébben jár, mint járhatott eleddig.”*

(Halasi Zoltán fordítása.)

B. V. Tomasevszkijnek minden alapja megvolt rá, hogy a következőket írja: „Majkov poémája a mértéktartó kártyajáték nézőpontját képviseli, a kalkulációt ajánlva a hazardírozás helyett.”⁸ Ebben az értelemben tulajdonképpen törvényszerűnek tekinthető a játék szabályairól, például a sakk⁹ szabályairól szóló poémák megjelenése.

A kártya és a sakk a játék világának mintegy ellentétes pólusait képezi. Voltak olyan periódusok a XVIII. század és a XIX. századelő kultúrájában, amikor a sakk szinte járványként terjedt. Időnként a konfliktusok a sakktáblán is olyan kiélezett formát öltöttek, hogy jószerével a hazardjátékokra emlékeztettek.

Már csak ezért is lényeges a sakk és a kártya hazard változatai közti különbség. 1804. március 2-án Sz. N. Marin így tudósította a harcszíntéren tartózkodó M. Sz. Voroncovot a pétervári aktuális eseményekről: „Új örület kerített hatalmába bennünket: a zászlóaljban mindenki, aki él és mozog, nagyban sakkozik [ti. jelentős összegeket tesz meg tének – J. L.]; a sakk mestereivé lettünk, mi pedig Arszenyevvel odáig jutottunk, hogy úgy gondolom, sakkpárbajunkat nem törrel végezzük be majd valamikor, hanem egyszerűen kitépjük egymás haját. Eddig még nem írtam neked arról, hogy esti összejöveteleinken megjelent néhány divatos ficsúr: 1. Aprakszin gróffal az élen 2. Zagrjadszkoj 3. Relje, és néha hajnalig velük quindicit játszunk, melynek azzal adtunk rangot, hogy quinze-nek nevezzük.”¹⁰ Marin levele abban az összefüggésben kap különös jelentést, ha nem tévesztjük szem elől, hogy annak a Voroncovnak íródott, aki ekkor éppen a nagy véráldozattal járó gandzsai csatában (1804. január 3.) küzdött. Voroncov a csatában hősiiesen helytállt, a súlyosan sebesült P. Sz. Kotljarevszkijt – a későbbi híres hadvezért – a vállára véve menekítette ki a harcmezőről. Ily módon a hazardírozásnak egy többlépcsős rendszere alakul ki: az ütközet, a kártya és a sakk.

A hazardjátékokban a játékos úgy kénytelen meghozni döntését, hogy ténylegesen nincs semmiféle (vagy csak nagyon csekély) információja. Ennek következtében nem partnerével, hanem a Véletlennel mérkőzik meg. Ha felidézzük, amit W. J. Reichman írt: „A véletlen az ismeretlen tényezők szinonimája... és a köznap ember jelentős mértékben éppen ezt érti a szerencse fogalmán”,¹¹ akkor világossá válik, hogy a hazardjáték végső soron

olyan modellt testesít meg, melynek lényege az ember harca az Ismeretlen Tényezőkkel. Voltaképpen ebben ragadható meg annak a konfliktusnak a lényege, melyet a bennünket érdeklő kor orosz életében a hazardjátékok modelláltak, és ezzel magyarázható az is, hogy miért váltak ezek a játékok nemzedékek szenvedélyévé (Puskin például így vallott Vulfnak: „*A szenvedélyek közül a játék szenvedélye a legnagyobb*”) és az irodalom makacsul visszatérő motívumaivá.

A világirodalom gyakori témái a véletlen, a szerencse és a velük kapcsolatos elmékedések a személyes sorsról és az emberi aktivitásról. A véletlen kérdése iránti érdeklődés különféle arculatai és történelmi szakaszai tükröződtek az ókori regényben, a reneszánsz novellában, a XVII–XVIII. századi kóperegényben, Stendhal és Balzac prózájában. Nem nehéz feltárni ezekben a jelenségekben a történelmi törvényszerűség bizonyos jegyeit, holott nemcsak történelmi, hanem nemzeti okok is közrejátszottak abban, hogy ez a kérdés a középpontba kerüljön. Nem lehet nem felfigyelni rá, hogy az orosz történelem úgy nevezett „pétervári”, imperátori korszakát teljességében áthatja a véletlen szerepén való töprengés (egyébként a XVIII. században a „női uralkodás” feltételei között a „*véletlen*” konkrét megjelenési módjáról is szó van mint a személyes sors elrendezésének speciális formájáról).¹² A kor gondolkodásának jellemző problémái: a végzet szerepe az emberi életben, a világ vastörvényei, a személyes biztonság és a siker vágya közötti ellentmondás, a körülményekkel, a történelemmel, az Egésszel folytatott játék lehetősége – melyeknek törvényei Ismeretlen Tényezők az ember számára. Az irodalomban pedig a legtöbb elvont konfliktus a hazardjáték – a bank, a fáraó, a stoss, a rulett – témáján keresztül konkretizálódik, és néhány más, fontos tematikus elemmel és képpel együtt kulcsszerepet játszik.

Már a XVIII. század második felében kialakult a „véletlen” és a „karrier” (ezt a szót akkoriban hímnemben használták gyakrabban; J. L. – a mai orosz nyelvben nőnemű; a ford.) ábrázolásának irodalmi kánonja, melynek értelmében a véletlen nem más, mint a körülmények, Fortuna szeszélyei megjósolhatatlan játéknak végeredménye. A XVIII. századi orosz nemes „szerencséje” a társadalmi élet sokféle, gyakran egymásnak is ellentmondó rendezőelvéből tevődik össze. Az olyan fogalmakat, mint a „boldogságot”, a „szerencsét” és az embert ezekkel megajándékozó mechanizmust, a „kegyelmet” nem úgy értelmezték, mint abszolút érvénnyel bíró törvények megvalósulását, hanem mint kihágást, a szabályok előre meg nem jósolható megsértését. Az egymástól független, különféle rendezőelvek játéka a véletlent folytonosan működő gépezetté változtatta át. Várták, örültek neki, és el is keseredtek miatta, ám nem csodálkoztak, mert beletartozott a lehetséges fogalmába, úgy viselkedtek, mint a lottózó, aki örül a nyereségnek, de az, hogy a játékban éppúgy nyerhet, mint ahogy veszíthet, nem kétséges számára.

Voltaképpen a „reguláris államiság” elveinek ellentmondásossága és a társadalom egészét átható önkény alkotta azt a légkört, melyben úgy tűnt, hogy semmi sem látható előre. Nem a pontosan, „törvényszerűen” működő gépezet válik az államiság jelképévé, hanem a hazard kártyajáték mechanizmusa. Gyerzsavin A SZERENCSEŐRŐL című ódájában a „fáraó” ebben az értelemben ábrázolódik világmodellként:

*„Bőrébe ha sehogy se férhet
Politika, igazságérzet,
Ész, erkölcs, törvény félrelép,
S csak a dőzs a logika soknak:*

*Kártyán az aranykor a tét,
Embersorssal poentíroznak,
Mindenséget, adut, viszik;
Földön-égen ropja, fújja
Tudomány, isten, lenge múzsa,
Mind részeg, részeg egy izig...”*
(Halasi Zoltán fordítása.)

A hazardjátékoknak saját terminológiájuk van. Oroszországban a fáraó és a stoss terjedt el a legjobban – ezekben a játékokban a véletlen játszotta a döntő szerepet. A játékos lehet bankár – ő oszt a többieknek – és lehet poentőr. A hazardjátékokat kettesben, egymás ellen is lehet játszani. Így folyik a játék például Puskin A PIKK DÁMÁ-jában Hermann és Csekalinszkij között. A többi játékos ebben az esetben néző lesz. A játékban egyidejűleg több poentőr is részt vehet. Mindegyik játékos kap egy pakli kártyát. A csalás elkerülése végett új, felbontatlan paklival játszanak. A paklit rögtön a játék megkezdése előtt speciálisan kimunkált mozdulattal bontják fel: a keresztben leragasztott paklit bal kézzel erősen megnyomják, minek következtében a ragasztás felpattan. Ugyanazt a kártyapaklit tilos kétszer használni, a teljes leosztás után a felhasznált lapokat a kártyaasztal alá dobják, új pakliból osztanak a játékosoknak. A poentőrök kiválasztanak a pakliból egy kártyát, melyre megteszik a bankár által megjelölt tétet. Miután a játékosok „megnevezik” a kártyát, a bankár osztani kezd. A bankár és a poentőrök rendszerint egy hosszú, téglalap alakú asztal ellentétes oldalain helyezkednek el, amely zöld posztóval van beborítva, erre írják fel a tétet és az adósságot. Az elszámolás a zöld posztón történik. Minden poentőr előtt van egy kréta, egy kefe, és ide rakják oszlopba felállítva a pénzerméket. Többnyire helyben kell fizetni, habár „hitelbe” is lehet játszani. E két lehetőséget mutatja be Puskin A LÖVÉS című elbeszéléséből vett idézet: „*Silvio tüstént kifizette a veszteséget, vagy szó nélkül felírta a nyereséget.*” A puskinai verssorok: „*Kifürkészni a sors akarátát // Balra esik-e a bubi...*”, a következő helyzetet írják le: a poentőr a bubira tett, és ha ez a kártya a bankártól balra helyezkedik el, ő nyert.

A hazardjátékban – tisztességes játék esetén – a leegyszerűsített szabályok miatt a kártyajáték művészete gyakorlatilag mit sem számított. A véletlen lépett a szabály helyébe. Mindjobban előtérbe került a véletlen filozófiája (erre vezethető vissza a felfokozott érdeklődés a matematika e problémával foglalkozó területei iránt, így többek között Puskin vonzalma a valószínűség-számítás iránt) vagy a misztika, a nem e világi erők beavatkozása a törvényszerű rendbe. Emellett nem volt nehéz felfedezni a kapcsolatot a hazardjáték és a romantika olyan általános filozófiai elvei között, mint a beláthatatlan jövő és a normák semmibe vételének kultusza.

A birodalmi alattvaló életének a magánszférára is kiterjedő szigorú szabályozottsága alakította ki a pszichológiai igényt a megjósolhatatlan és előre be nem programozható jelenségek iránt. És ha egyfelől a szabályozhatatlan megrendszabályozására tett kísérlet hívta elő a megjósolhatatlan titkok kifürkészésének vágyát, másfelől az országban és a fővárosban uralkodó légkör, ahol a „rabság szelleme” „szigorú arckifejezést” öltött, az előre nem látható, a szabálynak ellentmondó és a véletlen kultuszát eredményezte.¹³

Mindez összecsengett a „szabálytalan szépség” divatjával, amely több emberi sorsban tükröződött, például Lermontovéban is. Maga Lermontov a romantikus ideált „*formátlan szépség*”-nek nevezte.

Érdeemes e szempontból egy pillantást vetni Lermontov KORUNK HŐSE című regényének A FATALISTA című fejezetére. Ez a fejezet Lermontov elmélyült filozófiai elmélkedéseit tükrözi, de ahhoz, hogy megértsük a szöveget, ismernünk kell a kártyajáték ama szabályait, melyeket Lermontov korabeli olvasói jól ismertek, s a szerző természetesen számított is ezek ismeretére. Lermontov hőse, Vulics – fatalista. Nem fogadja el a Véletlen hatalmát, és vakmerő kísérlettel demonstrálja a fatális eleve elrendelésbe vetett hitét – homlokához illeszti egy megtöltött pisztoly csövét, majd meghúzza a ravaszt. Mellesleg Lermontov még egy fontos vonással jellemzi hőseit: Vulics szenvedélyes játékos: „Egyetlen szenvedélye volt, amelyet nem tükölt – kártyasz szenvedélye. A zöld játékosztal mellett mindent elfelejtett, s rendesen vesztett; de az állandó balsiker csak ingerelte benne a macacsságot. Azt beszélték, hogy egyszer, egy éjjeli expedíció idején bankot adott egy pár-nán, s nagyon járt a szerencséje. Hirtelen lövések dörrentek, verték a riadót, mindenki felugrott, s fegyveréhez rohant. »Üsd meg a bankomat!« – kiáltotta Vulics az egyik leghevesebb játékosnak anélkül, hogy felállt volna. – »A hetes lapomra« – felelte az, és elrohant. És az általános riadalom ellenére Vulics lejátszotta a partit; a hetes megnyerte.” (Áprily Lajos fordítása.)

Ez az epizód arról tanúskodik, hogy a Vulicsot fogva tartó hazárdjáték maga a Véletlen birodalma. (Egyébként a francia „hasard” szó jelentése – „véletlen”.) Amíg Pecsorint, aki az emberi akarat korlátlan hatalmában hisz, az események fatális eleve elrendeltsége hirtelen meghódolásra készíti, addig Vulics önnön fatalizmusa antitézisének a kártyajátékban találja meg. Mindennek ugyanakkor mélyebb jelentése is van: a tényleges szabadság hiányát mintegy kiegyenlíti a kártyajáték által elérhető, előre meg nem jósolható szabadság. Nem tekinthető véletlennek, hogy a reakciós korszakoknak általános kísérőjelensége volt a kártyasz szenvedély felerősödése. Így például, ahogy a visszaemlékezésekből kiderül, amikor 1824–1825-ben az arakcsejevi reakció és „az udvari misztika szenvedélye” (Puskin kifejezése) nyomasztó légkörében vergődött az ország, szinte robbanásszerűen terjedt a féktelen hazárdírozás. Mindez megisméltődött az 1830-as években, I. Miklós uralkodásának sötét korszakában.

Lélektanilag jól jellemzi a kialakult helyzetet Puskin életrajzának következő epizódja. 1826-ban, november legvégén, december elején Puskin Mihajlovszkójából a fővárosba készülődött. Pocsék hangulatban volt. Főként amiatt, hogy a cár veszélyes feladattal bízta meg; le kellett írnia elképzeléseit arról, hogyan hat a műveltség a társadalomra. Bulgarin, aki szintén hasonló utasítást kapott, azonnal felfogta, mit követelnek tőle, és feljelentést írt a Carszkoje Szeló-i liceumról, Puskin viszont a cár ellenében a műveltség fontosságát védte, amiért Benkendorfon keresztül „fejmosásban” részesült. Ezzel egy időben léptek életbe I. Miklós kifejezetten rá vonatkozó cenzurális intézkedései, emiatt Puskinnak sürgősen értesítenie kellett Pogogyint, hogy már nyomdába adott kéziratait mindaddig ne jelentesse meg, amíg meg nem érkezik a cár személyes engedélye. Mindez megalázó és rendkívül költséges volt számára. Pogogyinnak írott leveleiben ezt írta: „...Könyörgök, az isten szerelmére, olyan gyorsan, ahogyan csak tudja, állítsa le a moszkvai cenzúrában a nevem alatt megjelenésre váró összes írást – ez a legfőbb instancia akarata.” Ugyanezen a napon Benkendorfnak is bocsánatkérő levelet kellett írnia. Miután minden valószínűség szerint rémes hangulatban volt, nem akárodzott Pétervárra utaznia. Puskin végül ürügyül használta fel azt a szerencsétlen esetet, hogy a felborult hintóba beszorult a lába, és Pszkovban kellett maradnia, ahol a véletlenül odavetődött idegenekkel kétségbeesett kártyacsatába bocsátkozott – aminek hatalmas pénzvesztés lett az eredménye. Pszkóból december 1-jén ezt írta Vjazemszkijnek: „Úton vagyok, de valahogy nem sikerül eljutnom Hozzátok. Hogy mennyire bosz-

szant mindez! ...majd elmesélem. A faluban az általam mélyen megvetett prózát írogattam, de az ihlet elkerül. Pszkovban pedig ahelyett, hogy az ANYEGIN 7. fejezetét írnám, folytonosan veszték stossban, immár negyedszer: egyáltalán nem szórakoztató.” A kétségbeesett játék az idegfeszültség levezetésére szolgált.

A játékban a véletlen szerepe egyfelől a nem prognosztizálható tényezők jelentőségét emelte ki, másfelől olyan tulajdonságokét, mint a kitartás, a hidegvérűség, a férfiaság, az a képesség, hogy nehéz körülmények között se veszítsük el a fejünket, és még vészhelyzetekben, ütközet esetén, párbajban is megőrizzük emberi méltóságunkat. Mindezzel a felsorolt három viselkedéstípus egységes lélektani kontextusba került.

Komersz kártyajátékok közben megengedett volt a tréfálgózás. Sőt illendőnek számított a visszafogottan tréfálgózó hangnem. A hazardjáték folyamán az ehhez hasonló szabadosság eleve ki volt zárva: játék közben végig hallgatni kellett, a játékosok csupán közvetlenül a játékra vonatkozó szavakat válthattak egymással, és általában a speciális, rejtjelezett „játékos”-terminológiát használták. Mindez elősegítette a speciális kártyanyelv kifejlődését, amely a későbbiekben a kultúra más szféráiba is radikálisan behatolt, ily módon a kártyaterminológia a korszak nyelvének szerves része lett. A már idézett Sztrahov-műben, A DIVAT BEMUTATÁSÁ-ban e jelenség ironikusan felnagyított ábrázolását láthatjuk.

„5. levél

A Kártya írja a Divatnak

Kegyelmes Asszonyom!

Midőn az első kártyából tudomásomra jutott, hogy városunkba érkezni méltóztatik, kötelességemnek tartottam, először is, hogy alárendeljem akaratomat az Ön méltóságos rutéjának, másodszer, a legalázatosabban kérem elnézését, hogy éjjel-nappal tartó tevékenységem miatt nem tudtam és most már nem is vagyok rá képes, hogy Ön előtt mélységes tiszteletemet tegyem. Az egész város rendelkezésére kell állnom, s nemcsak [...] naponta, hanem szinte minden órában és percben, ezért nincs nyugodalmam sem reggel, sem délután, sem este, sem éjszaka. Alighogy sikerül megszabadulnom azoktól a játékosoktól, akik egész éjszaka vesztettek, ebéd utánra már újból el kell mennem valahová, majd pedig a játékosok esti mulatságára kell rohannom, az éjszakát pedig azokban az általam fenntartott házakban töltöm, ahová az éjjeli szerencse kipróbálása végett azok jönnek, akiknek nappal rossz volt a lapjárásuk. Esküszöm Önnek, Kegyelmes Asszonyom, mind a négy whist honórrómmal, hogy állapotom e világon rosszabb, mint az utolsó kettesé. Napjaim végtelen nyugtalanságban telnek, egyhangúak, mint az azonos színű kártyák, és sohasem mondhatok passzot. Sohasem tudok kivenni magamnak a talonból egy szabadnapot, az egyik dolog úgy követi a másikat, ahogy jön a parti parti után.”

A játékszabályok szigorúak. A játék egyik résztvevője a bankár (a bankban vagy a stossban), aki feltesz egy bizonyos összeget („tartja”, „adja a bankot”), mire a poentőr bejelenti, milyen összegre (vagy a teljes bankra – ez a *vabank*) játszik; a vabankot megnyerni – *bankot robbantani*. A tétet nem emelve, ugyanazzal az összeggel folytatni a játékot – *mirandole*-t játszani; az egyszerű tét – a *szempl*; ugyanarra a kártyára tenni anélkül, hogy a lap fel lenne ütve – *rutére* tenni, ez a *sötét* (vagy a *tükös*) *ruté*. Ezt a jelenetet örökítette meg A SÁTÁN ELIXÍRJE című regényében E. Th. A. Hoffmann: „Mindent erre a lapra tettem fel. Csak nehezen tudtam titkolni izgatottságomat; dermedt állapotomból a bankár hangos kérdése ragadott erre: mindent erre a lapra teszek fel? Önkéntelenül zsembembe nyúltam, és kivettem utolsó öt aranyamat, hogy feltegyem a kártyára. A dáma nyert, később is csak rá tettem, s ahogy nőtt a nyereség, annak arányában emeltem a tétet.”

Ha a poentőr kétszeresére akarja emelni a tétet, *behajlítja a kártya egyik sarkát*, ha a négyszeresére, *két sarkot hajlít be*. Kétszeresre emelni a tétet – ez a *paroli*; négyszeresre – *paroli paix*. A tét tizenötszörös emelése a kiindulóösszeghez képest – *quinze il va*, a huszonegyszeres pedig – *sept il va*. A *trente il va* a harmincszoros.

Ha a poentőr már az első kártyánál nyer – „bankot robbant”. *Amande* (az „attendez” francia szó kifacsart változata) – kihagyni a tétet, passzolni.

A kártyajáték résztvevői zárt világot alkottak, melyet sajátos viselkedési mód és, ahogy már szó volt róla, speciális nyelv jellemezett. E világ alappillére a kártyaterminológia volt, az, hogy egyértelműen és pontosan kellett megnevezni az eljárásokat és helyzeteket, mivel mindenfajta megnevezésbeli bizonytalankodás tévedések és csalások forrásává válhatott volna. Ugyanakkor ezen a talajon a nyelvi játék, a különféle tréfák és kártyamondókák egész sora virágzott, s a kártyások nyelve sajátos mitológiává nőtte ki magát szinonimáival. Jó példa erre Gogol 1842. november 14-én N. J. Prokopovicsnak írt levele, melyben arról számol be, hogy KÁRTYÁSOK című darabjából kimaradt egy fontos kifejezés, abból a jelenetből, mikor Utyesityelnij bankot robbant, és azt mondja: „*Rute, határozottan rute! Egyszerűen carta fosca!*” A carta fosca a sötét, titkos kártya. Az olasz szinonima használata sajátos nyelvi sikk. Hogy el tudjuk képzelni a játék eleven képét, a játékosok gesztusaival és megszólalásaival együtt, felidéz- zük Gogol KÁRTYÁSOK című komédiájának egyik részletét. Gogol a hazárdjáték drámaiságát dokumentáris pontossággal adja át.

„UTYESITYELNIJ *Bravó, hadapród! Pincér, kártyát. (Tölt Glov poharába) Mi a legfontosabb, mi kell? Merészség kell és átiütőerő... No, rendben van, uraim, akkor most én adom a bankot – huszonötezer rubel! (Oszt jobbra-balra) No, huszár... Te mennyit teszel, Svohnyev? (Oszt) Milyen most a kártya járása. Kíváncsi vagyok, mi az eredmény! A bubit ütöm, a kilences viszi. Mi az, mi van nálad? A négyes is viszi! Hát a huszár, a huszár, hogy áll a huszár? Figyeld, Iharev, milyen mesterien emeli a téteket?! [...] Itt van, itt van, itt az ász! Lám, Krugel már oda is húzta magának. A németnek mindig kedvez a szerencse! A négyes viszi, a hármas is viszi. Bravó, bravó, huszár! Hallod, Svohnyev, már vagy ötezret nyert a huszár.*

GLOV (behajlítja a kártya sarkát) *Az ördög vigye el! Négyszeres tét! No, itt van még egy kilences az asztalon, ez is megy, és ötszáz rubel a tetejébe!*

UTYESITYELNIJ (továbboszt) *Ejha, derék legény ez a huszár! A hetest ütöm... de nem, dupla, az ördög vigye el, dupla, megint dupla! Á, vesztett a huszár. Hát mit tegyünk, pajtás?! Nem mindig papsajt! Krugel, ne spekulálj már annyit! Tedd meg azt, amelyiket kihúztad. Nagyszerű, nyert a huszár! Mi az, hát nem is gratuláltok neki? (Mindnyájan isznak, és koccintva gratulálnak Glotovnak) Azt mondják, a pikk dáma mindig cserbenhagyja az embert. Én nem mondanám. Svohnyev, emlékszel arra a kis barnára, akit pikk dámának neveztl? Vajon hol lehet most a lelkem? Bizonyára éli világát. Krugel! Ütöm a lapodat. (Iharevnek) A tiedet is! A tiedet is, Svohnyev; a huszár is vesztett.*

GLOV *Vigye el az ördög, ütöm a bankot!*

UTYESITYELNIJ *Bravó, huszár! No végre, ez már igazi huszártempó! Figyeled, Svohnyev, az igazi érzés mindig kütör az emberből! Eddig csak látszott rajta, hogy jó huszár válik belőle, de most látom, hogy máris igazi huszár. Hiába, ilyen a természet... Vesztettél, huszár.*

GLOV *Ütöm a bankot!*

UTYESITYELNIJ *Ejha, ez már derék, huszár! Mind az ötvenezret! Ez aztán a nagyvonalúság! Valóságos hős ez a huszár! Keresve se lehet párját találni.*

GLOV *Ütöm a bankot, az ördög vigye el, ütöm a bankot!*

UTYESITYELNIJ *O-ho-hó, huszár! Százezret?! Mit szoltok hozzá, mi? És a szeme, a szeme! Fi-*

gyeld, Svohnyeu, hogy ég a szeme? Valami hadvezéri vonás van benne. Ez aztán a hősiesség! Hanem a király még mindig nincs sehol. Nesze, Svohnyeu, itt a káró dáma. Nesze, német, vidd, és add meg a hetesedet! Sorozatosan nyer, sorozatosan! Csupa sima kártya! Hanem a király, úgy látszik, nincs benne a csomagban. Ez igazán furcsa. No de itt van, itt van... Vesztett a huszár! GLOV (hevesen) Ütöm a bankot, az ördög vigye el, ütöm a bankot!” (Makai Imre fordítása.)

Gogol a játékosok specifikus szókincsét használja fel komédiájában. A poentórt az a vágya, hogy végre visszanyerje pénzét, a tét állandó emelésére készíti. Ezt használja ki a becsstelen bankár – a poentór számára nincs kiút, mivel vesztesre áll, nem szakíthatja meg a játékot, és nem fizetheti ki a veszteséget. Miután a tét már meghaladta anyagi lehetőségeit, csak abban reménykedhet, hogy visszanyeri pénzét. Gogol azt a játék helyzetet ábrázolja, mikor a hiszékeny fiatal embert közismert hamiskártyások csapják be.¹⁴

Az a határ, amely a nagybani, professzionális, „tisztesleges” játékot a kétes tisztességű játéktól elválasztotta, eléggé elmosódott. Az olyan embert, aki a közpénzeket elherdálta, vagy végrendeletet hamisított, aki nem fogadta el a párbajkihívást, vagy gyáván viselkedett a harcmezőn, rendes társaságban nem fogadták, a tisztességtelen játékos (vagy az ártatlan lány megrontója) előtt azonban nem záródtak be az ajtók. Platon Mihajlovics például, Gribojedov AZ ÉSZ BAJJAL JÁR című művében besúgónak s egyúttal hamiskártyásnak nevezi Zagoreckijt:

*„Óvakodj tőle, mert pletykákkal van tele.
És hamiskártyás – le ne ülj vele”¹⁵*

A híres-nevezetes Amerikai-Tolsztojt, akire a következő mondatok vonatkoznak AZ ÉSZ BAJJAL JÁR-ból:

*„Kamcsatkára számították, onnan mint aleuta tért vissza
S a keze egyáltalán nem volt tiszta...”*

arra kérte Gribojedovot, hogy így változtassa meg az utolsó sort: „keze a kártyában nem tiszta”; ugyanis attól félt, hogy azt gondolhatják róla, zsebkendőket lopkod. A hamiskártyásságot viszont ennél illendőbb foglalatosságnak tartotta.¹⁶

Ugyanerről a Tolsztojról ír Puskin 1821-ben keletkezett epigrammájában:

*„Élet? Komor, megvetendő.
Ő azért züllötte át.
S ott hagyta e földnyi kendőn
Mindeniütt gyalázatát.
Ám a bűnben némi váltást
Eszközölt e fenomén:
Mostanság mint hamiskártyás
Csak javít a renomén.”
(Halasi Zoltán fordítása.)*

CSAADAJEVHEZ írott második versében, melyben ugyanez a jellemzés ünnepélyesebb műfajban fogalmazódik meg, nem változnak a szavak: Tolsztojt „filozófusnak” nevezi, aki

„Kilengéseivel lepte meg a világot,
Majd felvilágosult, s vétkét föllelve benn,
A bortól elszokott – s most csak lop lelkesen!”
(Garai Gábor fordítása.)

Puskin szándékosan sértegeti versében Tolsztojt (Vjazemszkij sem helyeselte a vers góromba hangvételét), ám egyúttal a közvéleményt is kipellengérezzi, amely törvényesítette az elnéző magatartást az „illendő” hamiskártyássággal szemben.

A puskin korszak emberét nem csak a nyeres reménye miatt vonzotta a kártya, noha a pénz iránti mohóság a kártyajátékokban mindig nagy szerepet játszott. Miután a kártya mintegy a társadalmi élet modelljévé vált, a szerencse, a siker s főként a hatalom megszerzésével kecsegtetett. Pontosan ez utóbbi, a hatalom, amely a hozzáértő bankár kezében összpontosult, úgy vonzotta a tapasztalt játékosokat, mint a krakéléreket a párbaj. A vakmerő és izgatott poentőr számára a tapasztalt és hidegvérrel játszó bankár még akkor is a sors hatalmát testesítette meg, ha becsületesen betartotta a szabályokat. Mindezt rendkívül szemléletesen mutatja be Tolsztoj a HÁBORÚ ÉS BÉKÉ-ben, a Dolohov és Nyikolaj Rosztov közötti kártyacsata-jelenetben. Tolsztoj egy szót sem ejt arról, hogy Dolohov tiltott eszközöket alkalmazna a játékban. Feltehetőleg tisztességes játék folyik, habár Dolohov eleve feszült légkört alakít ki maga körül azzal, hogy váratlanul és egyáltalán nem odaillő módon szóba hozza a hamiskártyás voltáról terjedő pletykákat. Ennél azonban jóval fontosabb „démonizmusa”, mint viselkedésének alapvető jegye. Különös légkör alakul ki. *„Tovább folyt a játék; a lakáj szüntelenül hordta, töltögette a pezsgőt.”* Ilyen körülmények között kérdezi meg Dolohov Rosztovtól, fél-e tőle, és miután alárendelte akarátának Rosztov akarátát, arra kényszeríti, hogy emelje a tétet. Rosztov *„meggondolta magát, és megint a szokásos tétet jegyezte: húsz rubelt. – Hagyd meg – mondta Dolohov, bár látszólag rá sem nézett Rosztovra –, hamarább visszanyersz mindent”.* Ezután Dolohov, voltaképpen Rosztov megnyugtatóására szolgáló szavaival szöges ellentétben, újból a játék végzetes jellegét hangsúlyozza: *„Másoknak én adok, tőled meg mindig elütöm. Vagy tán félsz tőlem? – kérdezte ismét.”* Dolohov többször megismétli a félelemmotívumot, mintha szuggerálni akarná Rosztovnak ezt a lélektani állapotot. *„– Szóval nem félsz velem játszani? – ismételte Dolohov, és színleg azért, hogy elmondjon egy vidám történetet, letette a kártyát, nekidőlt a szék hátának.”* Dolohov a legfeszültebb pillanatban szakítja félbe a játékot csupán azért, hogy váratlanul s látszólag oda nem illő módon elmesélje, hogy hamiskártyásnak tartják Moszkvában. Majd a beszélgetést durván félbeszakítva hatalmas összeget nyer el Rosztovtól. Az ilyen „fatális” viselkedési mód hozzátartozott a krakéler maszkjához és tágabb értelemben a romantikus démon sztereotípiájához. A dekabrista Kahovszkij volt az egyik legnagyobb mestere az effajta viselkedésnek. Szándékosan alakította ki maga körül és használta ki a kártyajáték során a romantikus démonizmus nimbuszát Amerikai-Tolsztoj is.

Lev Tolsztoj mintha a romantikus bankár pszichológiáját tárná fel. Dolohov megszerzi a hatalmat Rosztov akarata felett, s ez két szempontból is örömet szerez neki: először is bosszút állhat vetélytársán, és ezzel egy időben kiélvezheti a romantikus hatalomvágy és a másik ember megsemmisítésének teljes gyönyörűségét, amely például Pecsorinnak oly ismerős. Tolsztoj arra kényszeríti olvasóját, hogy a világot a vesztesre álló, elkeseredett poentőr szemével lássa. *„»Hatszáz rubel, ász, sarok, kilences... lehetetlen visszanyerni!... És milyen jól mulatnék otthon... Duplát a filkókra... Ez lehetetlen!... De miért teszi ezt velem?...«* – gondolta Rosztov, és emlékezetébe idézte a múltat. Néha nagy tétet kockáztatott meg, de Dolohov nem volt hajlandó elütni – maga szabta meg az összeget. Nyikolaj szót

fogadott neki, és hol Istenhez imádkozott, ahogy a harctéren, az amstetteni hídon imádkozott; hol azt jósolta magának, hogy az a lap, melyet elsőnek kihúz az asztal alól egy csomó behajított lap közül, az menti meg; hol azt számolgatta, hány zsinór van a mentéjén, és ugyanolyan pontszámú kártyára akart feltenni egy – egész veszteséggel egyenlő – összeget. Hol segélyt kérően tekingetett a többi játékosra, hol Dolohov immár hideg arcára tekintett, és igyekezett kifürkészni, mi megy végbe benne.

»Hiszen tudja – mondta magában –, mit jelent nekem ez a veszteség. Nem kívánhatja a veszetemet! Hiszen barátom volt. Hiszen szerettem...«

Tolsztoj nemcsak a művész zsenialitásával, hanem annak az embernek a tapasztalatából kiindulva, aki tudja, mit jelent a hatalmas kártyaveszteség, írja le azt a Rosztov által átél, váratlan, semmivel sem megokolható, ellentmondásosságában is emelkedett lelkiállapotot, melyben a pusztulás érzése mintegy ösztönzőerőként hat. A pusztulás romantikus pátoszáát jól szemléltetik A. Grigorjev költeményei, illetve a következő puskinsi sorok:

„S mert lelkesít az ütközet;
Ezt érzed szakadék felett,
.....
S minden, mi életére tör,
A halandónak kész gyönyör.
És, ez lehet bár érthetetlen
Az öröklétnek záloga!”¹⁷

A vesztes, Nyikolaj Rosztov is átéli a kártyajáték poézisének részét alkotó pusztulás pátoszáát, s számára a kétségbeesés, a nagy lelki feszültség és a Natasa által játszott román hangjai szinte egy akkordban olvadnak össze: „Ó, hogy megremegett ez a terc, és hogy megmozdult az, ami Rosztov lelkében a legnemesebb volt. És ez független volt mindentől a világon, fölötte állt mindennek a világon. Mit számít most neki a veszteség, Dolohov meg a becületszó!... Ez mind ostobaság! Akár gyilkolhat, akár lophat is az ember, de mégis boldog tud lenni...”¹⁸

A hazardjáték-szituáció mindenekelőtt a párbajra emlékeztet, mivel két ellenfél közötti konfliktust modellál. A hazardjáték, még akkor is, ha professzionális játékosok vettek benne részt, folyhatott tisztességesen, a szabályoknak megfelelően, ám a professzionális játékosnak, aki irányította a játékot, a poentórral összehasonlítva, ebben az esetben is nagyobb volt a nyeresi esélye. Ez történik például A PIKK DÁMÁ-ban, ahol a professzionális játékosok társasága „illendő”, azaz tisztességes játékot folytat. Rögtön el is vetik a beszélgetés egyik résztvevőjének azt a feltevését, hogy a grófnő esetében „megjelölt” kártyákról lett volna szó. A „becsületes” játék mintegy a csata modelljét valósította meg. A kártyajáték A PIKK DÁMÁ-ban a párbajhoz válik hasonlatossá: „A többi játékos nem is tett, türelmetlenül várta, hogy fog végzõdni a játszma. Hermann az asztalnál állt, s kész volt egyedül játszani a sápadt, de egyre mosolygó Csekalinszkijjal. Mind a ketten felbontottak egy-egy pakli kártyát. Csekalinszkij kevert. Hermann emelt, és kártyájára tétül egy halom bankót tett. Az egész helyzet a párbajhoz hasonlított. Mély csend honolt körös-körül.” (Trócsányi Zoltán fordítása.)

Ez is magyarázza a XVIII. század második és a XIX. század első felének orosz társadalmában a hazardjátékok már-már járványszerű elterjedését. Noha a párbaj e modellje lényegében egyenlõtlenségen alapul: a poentór mindent meg akar nyerni, miközben azt kockáztatja, hogy mindent elveszít – s tulajdonképpen olyan ember módjára viselkedik, aki arra kényszerül, hogy elégséges információ híján hozzon fontos

döntéseket; találomra is cselekedhet, de hipotéziseket is gyárthat, törekedhet arra is, hogy felállítson bizonyos statisztikai törvényszerűségeket. A bankár viszont semmiféle stratégiát nem választhat magának, tisztességes játékban csak saját hidegvérűségére támaszkodhat. A bankár a helyzetét a fátumra, a poentőr a kockáztatásra alapozza. Sőt az a személy, aki megüti a bankot, azt sem tudhatja, hogyan osztják ki a kártyát; sakkfigura az Ismeretlen Tényezők kezében, akik a háta mögött állnak. Ez a modell már önmagában is lehetőséget nyújtott az életbeli konfliktusok meghatározott interpretációjára. A játék úgy értelmeződött, mint a mindenható, irracionális, gyakran démonikusnak vélt erővel való összeütközés.

A „bankár” viselkedésének abszolút értelmezhetetlen volta a XVIII. század és a XIX. századelő szabadgondolkodásának fontos sajátossága. Miután Puskin tudomást szerzett Vjazemszkij gyermekének haláláról, ezt írta Pjotr Andrejevics hercegnek: *„A sors nem hagyja abba csínytevéseit. Ne haragudj rá, hisz nem tudja, mit tesz. Úgy képzeld el magadnak, mint egy hatalmas majmot, akinek megadatott a teljes szabadság. Ki tudná bilincsbe verni? Se te, se én, senki sem.”* Az ellenfél stratégiájának éppen ez az értelmezhetetlensége és beláthatatlansága késztetett arra, hogy viselkedésében felfedezzék a nevetségest, amely az Ismeretlen Tényezőknek infernális jelleget kölcsönzött. A „fáraó” típusú modell oly módon szerveződik, hogy bármely alkalmazója csak egy helyre helyezheti önmagát – a poentőr helyére; a bankár helye a modellben leggyakrabban „harmadik személyben van megadva”. Ritka kivételnek számít Puskin A LÖVÉS című elbeszélésének hőse, Silvio. Ez azzal magyarázható, hogy Silvio „a végzet emberé”-nek szerepét játssza, a sorsot személyesíti meg, nem annak játékszerét. Az is jellemző, hogy a kártyajáték-jelenetben ő a házigazda. A bankár mind a köznapi életben, mind az irodalomban mindig annak a helyiségnek a gazdája, ahol a játék folyik, a történet hőse pedig általában vendég. Dolohov szintén a romantikus „végzet emberé”-nek képzelet magát a Nyikolaj Rosztovval folytatott játékban.

Mínt hogy a fáraó alkalmas volt arra, hogy akár általános tartalmú, akár specifikus tematikájú történeteket modelláljon, e tulajdonsága meghatározta felhasználásának módját a szövegben. Egyfelől a kóperegény, sőt általában a regény szerkezete, mely a fáraópartik változatosságát, az epizódok váltakozását követi, a kártyajáték kompozicionális képzetére épült, másfelől a kártyamodellel mutatta fel az élet egyes epizódjainak különálló voltát, mint „*tarka kártyalapok*” laza, véletlenszerű kapcsolatát.

*„S lassan kialszik belsejében
Minden kis érzés, gondolat;
A múlt tolul fel képzeletében,
Megannyi tarka kártyalap:
Hol egy tisztás olvadt havában
Egy ifjú fekszik, mintha ágyban
Pihenne mozdulatlan ott,
S már szinte hallja: nos, halott.¹⁹
Hol ellenségeit idézi,
A sok gonosz rágalmazót,
Sok bájos, hűtlen távozót,
Gyűlölt barátot...”*

(Puskin: JEVGENYIJ ANYEGIN.
8. XXXVII. Galgóczy Árpád
fordítása.)

Az orosz valóságot bemutató történetekben a társadalmi okok és azok irodalmi ábrázolása között még egy láncszem van – a véletlen, vagyis „*azok az események, melyek a végrehajtott kísérlet eredményeképp vagy lezajlanak, vagy sem*”.²⁰ Puskinnal és Gogollal kezdődik az a hagyomány, amely az orosz történetekben a meggazdagodás eszményét a kártyával (A PIKK DÁMÁ-tól Dosztojevszkij JÁTEKOS-áig) vagy a szélhámossággal (Csicsikovtól Krecsinszkijig) kapcsolja össze. Itt jegyzem meg, hogy „*a pénz lovagja*” – Puskin A FUKAR LOVAG című kisdrámájának bárója – a meggazdagodás folyamatában a szorgalom, a fokozatosság és a céltudatosság szerepét emeli ki:

„*Így hordok évről évre egy marék
Kincset a pince rejtékébe én is,
És a halom nől...
Hol ez a tallér?... Itt van... A minap
Hozta egy özvegy nékem...
Hát ez? E tallér Thibault-tól való –*
(Gáspár Endre fordítása.)

Mellesleg Hermann viselkedésében is, mikor végül rászánja magát, hogy kártyázzon, a hirtelen meggazdagodás vágya uralkodik: „*Sokáig nem tudott elaludni, és amikor végre mégis elaludt, kártyák, zöld asztal, bankjegycsomók és aranypénzhalmazok jelentek meg előtte. Egyik kártyát a másik után tette meg, elszántan hajtogatta be a kártyák sarkait, szüntelenül nyert, egymás után sepegte be az aranycsomókat, és dugdosta zsebre a bankjegyeket.*” (Trócsányi Zoltán fordítása.) Csicsikovot szintén a „*káprázatos gazdagság*” hirtelen megjelenése és eltűnése jellemzi. Egyébként, ha Hermannban a számítás és a hazardírozás szenvedélye még harcol egymással, Csicsikovban már a számítás győz, Krecsinszkijt pedig egyértelműen a hazardírozás ragadja magával. Emlékezzünk csak A. Szuhovo-Kobilin KRECSINSZKIJ HÁZASSÁGA című darabjából Fjodor monológjára: „*Mikor Péterváron éltünk – ő, édes Istenem! – csak úgy hullott a pénz! Az volt ám az igazi játék!... Hiszen ő mindig ilyen volt: annyi volt a pénze, mint a pelyva, s csak szórta, csak szórta. Egyetemista korában még úgy-ahogy rendesen élt, viszont ahogy kikériült az egyetemről, elkapta a gépszíj, nem volt megállás! Ismerősök, grófok, hercegek, barátokzás, ivászat, kártya...*” Ugyanebben a darabban, Raszpljujev szavaiban ez a téma már parodisztikus, leegyszerűsítő megfogalmazást nyer: „*Pérez... kártya... sors... szerencse... gonosz, iszonyú lázalom!*” E hagyomány visszájára fordított értelmezését Goncsarov OBLMOV-jában találjuk meg, mikor az „*orosz német*” Hermann egy másik, tőle teljesen különböző „*orosz németté*” változik át Andrej Stolc alakjában.

Ahogy már szó esett róla, a kártyajáték az egyszerű nyerési vágnál, az anyagi haszonra való törekvésnél jóval többet jelentett. Csak a professzionális hamiskártyásnak volt fontos a kártyában a haszon. A puskini kor tisztességes játékos számára (a hivatalos tiltás ellenére a tisztességes kártyajáték majdhogynem általános szenvedély volt) a kártyanyereség nem öncél, hanem a kockáztatás örömét adja, s ily módon az előre meg nem jósolható átélésének eszköze. Tulajdonképpen ez az érzés szöges ellentéte az egyenruha és a katonai díszszemle által szabályozott életnek. Pétervár, a katonai szolgálat s maga a birodalmi szellem megfosztotta az embert a szabadságtól, eleve kizárta a véletlent. A játék volt az egyedüli, amely ráébreszthette az embert a véletlen szerepére az életben. Ha nem idézzük fel Puskin Pétervár-képét, a játékszenvedély csupán furcsa és érthetetlen betegségnek tűnhet:

„Ékes város, szegény város,
Rab nép, gránit-uralom,
Zölde égbolt, haloványos,
Hidegség és unalom...”
(Halasi Zoltán fordítása.)

Hogy miért nevezte Puskin a kártyát „az egyik legnagyobb szenvedélynek”, erre a kérdésre a korabeli pétervári kulturális légkör adhat magyarázatot. Vjazemszkij így ír: „Szomorú öregkor vár magára – mondta Talleyrand valakinek, aki azzal dicsekedett, hogy sohasem vett a kezébe kártyát, és reméli, hogy sosem fog megtanulni egyetlen kártyajátékot sem. Ha hiszünk Talleyrand szavainak, úgy sehol a világon nem vár olyan vidám öregkor az emberekre, mint nálunk. Mi már gyermekkorunktól kezdve e játékokra készítjük fel magunkat, ezt tanulgatjuk, és környezetünk példáján felbuzdulva saját tapasztalatokat is gyűjtünk. A kártya sehol a világon nincs úgy elterjedve, mint nálunk: az orosz életben a kártya az egyik végzetes és kikerülhetetlen öserő. A játékszenvedély az emberekben mindenütt kisebb vagy nagyobb mértékben megtalálható, így az úgynevezett hazardjátékok iránti szenvedély is. Megszállott játékos mindig akad, minden körülmények között. A drámaírók színpadra vitték ezt a szenvedélyt, annak végzetes következményeivel együtt. Az ismert francia író és szónok, Benjamin Constant éppen olyan szenvedélyes kártyás volt, mint politikus. Dél-országi tartózkodása idején Puskin egy néhány száz versztányira lévő helységbe utazott bálba, abban a reményben, hogy találkozik akkori szerelmével. Ahogy megérkezett a városba, a bál előtt még leült poentírozni, és fel sem állt hajnalig. Vesztett egész éjszaka, el se ment a bálba, elherdálta a pénzét, és elvesztette szerelmét. II. Katalin korának egyik legnevezetesebb főrangú személyisége, Szergej Petrovics Rumjancev gróf, a ragyogó szellemű, művelt, a tudomány minden területén rendkívül jártas férfiú rabja volt e szenvedélynek öregkoráig, amely úgy tört rá időnként, mint a dipszománia. Játéktársaival néha napokra bezárkózott, hihetetlen összegeket vesztett, majd a következő roham megjelenéséig nem játszott. Az effajta játék az élethalál-küzdelemhez hasonlatos, megvan a maga izgalma, drámája és költészete. Hogy jó-e és nemes-e ez a szenvedély, ez a poézis – az már más kérdés. Az egyik játékos azt mondta, hogy a nyeres öröme után nincs nagyobb öröm a vesztésnél.”²¹

A bennünket érdeklő korszak két alapmodellje: a kártya és a diszszemle. Hasonlóan ahhoz, ahogy a diszszemlének megvolt a maga költészete és mitológiája, a kártyajátékot is sajátos mitológia és poézis lengte körül. A kártya a váratlan szerencsét, a Véletlen költészetét, a hirtelen bekövetkező boldogság reményét jelenítette meg. Abban a korban, mikor a „véletlen” szó hallatára a nemesifjak rögtön megsédültek, a kártyanyeremény mintha az összes szenvedély, vágy és remény megvalósíthatóságának egyetemes modelljévé vált volna. Leginkább a spontaneitás és beláthatatlanság volt benne a vonzó. Az sem véletlen, hogy Hermann A PIKK DÁMÁ-ban mielőtt a végzetes útra térne, a becsületes szolgálaton alapuló munkát igyekszik szembeállítani a kártya kísértésével: „Takarékosság, mértékletesség és munkaszeretet: ez az én három, biztosan nyerő kártyám.” (Trócsányi Zoltán fordítása.)

A XVIII. század elején még hivatalosan tiltott és szigorúan üldözött hazard kártyajáték a század második felében a nemesség társasági életében általános szokássá vált, és tulajdonképpen törvényesítették. Elismerését bizonyítja az a XIX. század harmincas éveiben bevezetett rendelkezés, mely szerint a kártyajátékból befolyó jövedelem²² Maria Fjodorovna fennhatósága alá került, azaz emberbaráti célokra használták fel.

A felhasználás függvényében különféle kártyákat nyomtattak. A kártya ennek következményeképp specializálódott. Az Oroszországban használatos „francia kártyát”

(melyet az elnevezéssel ellentétben a XVIII. század közepén Németországban állítottak elő, később viszont már Oroszországban nyomtak játékkártyát) három minőségben gyártották: jóslásra való kártyát,²³ a kommersz játékokban és a preferanszban alkalmazott, többször használatos, drága, művészileg megformált kártyát s a hazárdjátékokban használatos kártyát. Ez utóbbira hatalmas volt az igény, s mivel csak egyszeri használatra készültek, a nyomtatás minősége alacsony színvonalú volt.

A kártya a köznapai élettől a filozófiáig az orosz valóság tükörképeként funkcionált: „*A kártyának nálunk sajátos szellemessége, vidám bölcsessége és a különböző élcélődésekben és szójátékokban megnyilvánuló humora van. Felettebb érdekes könyvet lehetne írni a »Kártyapakli fiziológiája« címmel.*” Emez „erkölcstelen szenvedély” természetéről szóló elmélkedését Vjazemszkij ironikus replikával zárja: „*Egyébként a kártya túlzott használatának nálunk jó oldala is van: azokból a pénzekből, melyek a kártya eladásából folytak be, több jótékony és nevelési célú intézményt alapítottak.*”²⁴

A Véletlennel folytatott párbaj, a hirtelen meggazdagodás vágyával kísérve, illetve a pénzuralom százada feletti pillanatnyi győzelem illúziója táplálta azt a reményt, hogy egyedül a kártya jelentheti a meggazdagodáshoz vezető utat. Emiatt a kártyajáték lélektani légkörét a hirtelen meggazdagodás mohó vágya, vagyis a csoda iránti vágy alkotta. Az isteni segítségbe vetett hit elvesztését kompenzálták a logikai számításba vetett hittel vagy a hamiskártyás esetében a csalás sikerének reményével. Mind az egyik, mind a másik változat rendkívül elterjedt volt. A reális élet összevisszasága, irracionális jellege arra készítette az embert, hogy az előre meg nem jósolhatóra, a kiszámíthatatlan Véletlenre tegyen. Dosztojevszkij feleségének, A. G. Dosztojevszkjának írott tragikus hangvételű levelei ebből a szempontból szolgálnak ékesszóló tanúbizonysággal. Az önbecsapásnak az a lélektani mechanizmusa, mellyel a játékos arról győzködi önmagát, hogy a hazardírozás lényegében nem más, mint pontos számítás, ekkora erővel sehol sincs megjelenítve:

„*A. G. Dosztojevszkjának*

Homburg, 1867. május 22., szerda, reggel 10 óra

Köszöntelek, kedves angyalom! Tegnap kaptam meg leveled, melynek nagyon megörültem, ám ezzel egy időben rémesen el is keseredtem. Mi történik veled, Anya, miért vagy ilyen állapotban? Csak sírsz, nem alszol, és kínozod magad. Gondold el, milyen érzés ezt olvasni. Őt nappal ezelőtt volt mindez, s ugyan mi lehet most veled? Kedvesem, drága angyalom, mindenem, nem hányom ezt a szemedre; épp ellenkezőleg, ezekkel az érzésekkel még kedvesebb és értékesebb vagy nekem. Tudom, nincs mit tenni, ha már annyira nem bírod elviselni, hogy nem vagyok veled, és hogy annyira bizalmatlan vagy velem szemben (ismétlem, nem hányom ezt a szemedre, s szeretlek is éppen emiatt, ha lehet, még kétszer jobban, mint enélkül, vagyis értékelem az aggodásodat); ám ugyanakkor; galambocskám, jól tudod, milyen örültséget csináltam azzal, hogy nem számolva érzéseiddel, idejöttem. Értsd meg, kedvesem: először is az irántad érzett aggodalom nagyon zavart abban, hogy sikeresen bevégezzem ezt az átkozott játékot, és mielőbb hozzád utazzam, vagyis lelkileg nem voltam szabad; másodszer pedig: miután tudomásom van helyzetéről, gondold el, milyen érzés itt lenni! Bocsáss meg, angyalom, de bele kell mennem néhány részletbe vállalkozásomat illetően, a játékkal kapcsolatban, hogy világossá váljon előtted, miről is van szó. Már vagy húsz alkalommal, mikor a zöld asztalhoz ültem, a következő kísérletet hajtottam végre: ha hidegvérrel, nyugodtan és átgondoltan játszom, akkor abszolút kizárt, hogy vesztsek! Esküszöm, abszolút kizárt! A vakvéletlennel szemben a kalkuláció mindenképp előnyt jelent, tehát van sanszom. Ám általában mi történt? Általában negyven guldennel kezdtem, elővettem a pénzt a

zsebemből, leültem, s feltettem egy-két guldent. Általában (mindig) negyedóra múlva már megnyertem a kétszeresét. Itt kellett volna leállni és elmenni, legalábbis estig nem visszajönni, hogy megnyugtassam felbolygatott idegeimet (tehát igaz volt előző megjegyzésem, hogy tudok nyugodtan és hidegvérrel játszani, de nem többet félóránál egyfolytában). Azonban csak annyi időre mentem el az asztaltól, hogy rágyújtsak, majd ismét a játékba vettem magam. Miért tettem ezt, hiszen jól tudtam, hogy nem bírom tovább és veszték? Azért, mert minden reggel ébredés után elhatároztam magamban, hogy ez lesz az utolsó napom Homburgban, holnap elutazom, ezért nem lehetett hosszú ideig várakoznom a ruletkezés közben. Minden erőmből arra törekedtem, hogy egy nap alatt minél többet nyerjek (holnap, ugye, elutazom), hidegvérűségem így cserbenhagyott, felbolydultak az idegeim, és elkezdtem kockáztatni, dühöngtem, már nem kalkuláltam, csak a véletlenben bíztam, ami nem segített, és – vesztettem folyamatosan (őrült, aki kalkuláció nélkül játszik). Az volt a legnagyobb hiba, hogy egyedül hagytalak, nem hoztalak magammal. És itt te nagyon hiányzol nekem, te pedig majdnem meghalsz nélkülem. Angyalom, ismétlem, nem teszek neked szemrehányást, az aggodalmaiddal még kedvesebb vagy nekem. De itéld meg magad, kedvesem, hogy tegnap például mi is történt velem; miután elküldtem neked a levelet azzal a kéréssel, hogy küldj pénzt, a játékterembe mentem; mindössze húsz gulden (minden eshetőségre) maradt a zsebemben, és ebből tíz guldent kockáztattam. Majdhogynem természetfölötti erővel összpontosítottam, hogy egy teljes óráig nyugodt és körültekintő legyek, és lásd, mivel végződött: nyertem harminc Frigyes-aranyat, vagyis 300 guldent. Nagyon boldog voltam, és annyira, szinte az örületig vágytam arra, hogy még ma bevégezzek mindent, még kétszer ennyit kell nyernem, és azonnal elutazhatok innen, erre nem adtam magamnak pihenőt, s még jóformán magamhoz sem tértem, rögvést a ruletthez rohantam, és folyamatosan tettem fel az aranyakat, és mindent, mindent az utolsó kopejkáig elvesztettem, mindössze két guldenem maradt dohányra. Anya, kedvesem, napsugaram! Értsd meg, adósságaim vannak, amiket meg kell adni, mert különben gazembernek tartanak. Értsd meg, írnom kell Katkov számára, és Drezdában kellene ülnöm. Egyszerűen nyernem kellett. Okvetlenül! Nem saját kedvtelésemmre játszom. Hiszen ez az egyedüli kiút – s íme e miatt a ronda kalkuláció miatt elvesztettem mindent. Nem neked teszek szemrehányást, magamat átkozom: miért nem hoztalak magammal? Ha mindennap csak egy keveset játszom, lehetetlen, hogy ne nyerjek, ez így van, pontosan így, már vagy hússzor kipróbáltam, és lám, ezt tudva, Homburgból bizonyára mégis veszteséggel utazom el; ám azt is tudom, ha adnék magamnak legalább még négy napot, ez alatt a négy nap alatt mindent visszanyernék. De természetesen nem fogok tovább játszani!

Kedves Anya, értsd meg (még egyszer könyörgök), nem szídlak, nem szídlak téged; ellenkezőleg, magamat szídom, hogy nem hoztalak magammal.

NB. NB. Arra az esetre, ha tegnapi levelem valamiféle okból elkallódott volna, röviden megismétlem, mi volt benne: kértelek, hogy küldj sürgősen húsz tizenöt rubeles aranyat a bankáron keresztül, vagyis menj el hozzá, és mondd meg neki, hogy küldje erre meg erre a címre Homburgba (ez a legbiztosabb cím), poste restante, ennek meg ennek 20 aranypénzt, és a bankár tudni fogja, mit kell tennie. Kérem, hogy a lehetőségeihez mérten siessen, még aznap adja postára. (A váltót, amit a bankártól kapsz majd, bele kell tenni egy borítékba és ajánlott levélként elküldeni.) Mindez, ha siet az ember, nem tart tovább egy óránál, úgyhogy még aznap a levél is elmehet.

Ha sikerül elküldened aznap, vagyis ma (szerdán), úgy megkapom holnap, csütörtökön. Ha csütörtökön küldöd, úgy pénteken kapom meg. Ha megkapom csütörtökön, úgy szombaton Drezdában leszek, ha pénteken kapom meg, akkor vasárnap érkezem. Biztosan így lesz. Biztosan. Ha minden dolgomat el tudom intézni, akkor lehet, hogy nem a harmadik napon, hanem már másnap ott leszek. Bár nem hiszem, hogy lehetséges lenne azonnal elintézni mindent, és elutazni (megkapni a pénzt, összeszedelőzködni, Frankfurtba menni, nem lekésni a gyorsvonatot).

Noha minden erőmből igyekezni fogok, a legbiztosabbnak az látszik, hogy a harmadik napon érkezem.

Viszontlátásra, Anya, drága angyalom, rettenetesen aggódom miattad, miattam azonban felesleges aggódnod. Az egészségem kitűnő. Ez az idegkimerültség, amittől te annyira félsz, csak fizikai, mechanikus dolog! Hiszen nem erkölcsi megrázkódtatásról van szó. A felajzottság a természetemből fakad, ilyen az alkatom. Mindig ideges vagyok, s enélkül sem vagyok képes sohasem a nyugalomra! Egyébként csodás itt a természet. Nem is lehetnék annál egészségesebb, mint most vagyok, miattad viszont komolyan nyugtalanokodom. Azért nyugtalanokodom, mert szeretlek.

Szeretettel öllelek, sokszor csókollak:

A te F. D.(oszojjevszkijed)”

A kártya lett az a fókusz, melyben a kor társadalmi konfliktusai találkoztak. A fentebb már idézett Sztrahov egy másik művében – a *Szatirikus szemle* című folyóiratban jelent meg, melyet egy személyben jegyzett és adott ki – váratlanul komoly hangvételű eszmefuttatást közölt a kártya és a nép elnyomása – különösképp a parasztság kifosztása – kapcsolatáról: „Az itteni politikusok igen hevesen védik a kártyát. Noha elismerik, hogy a társadalomban temérdek bajt okoz, és hogy számos magánéleti probléma forrása. Szintén beismerik, hogy több család életét feldúlta a kártya, és naponta látni a játékot követő szerencsétlenségeket. Ennek ellenére meg vannak győződve róla, ha a társadalomból kiűznék a játékot, ha ez egyáltalán sikerülne, beláthatatlan bajok forrása lenne. Ha megsemmisítenék a kártyát, véleményük szerint csődbe mennének a híres manufaktúrák, és koldusbotra jutna számos alattvaló; ez a balszerencse egy másik bajt idézne elő, majd egy harmadikat stb., hiszen az egyik polgár szegénysége a másik nyomorúságának is okozója...” Az egyenlőtlenség védelmezőinek érvelésével és azok véleményével szemben, akik azt állítják, hogy a gazdagság a társadalmi jólét forrása, Sztrahov merész gondolatsort állít szembe: „...hát akkor lássák meg azt is, hogy aki veszít a kártyán, parasztjait rabolja ki, eladja a falu erdejét, állatait, a gabonát, majd végül nyomorba süllyeszti a szerencsétlen muzsikokat, utána őket is eladja, vagy garasokért elnyeri tőle a kártyán egy hozzá hasonló csélcsp, aki szintén kirabolja őket, megterheli és megrovidíti szerencsétlen életüket”.²⁵ A napnál is világosabb a célpont, ami ellen Sztrahov támadása irányul: a rousseau-izmus pozíciójából kiindulva Voltaire elveit ostorozza, aki a társadalom fejlődése szempontjából fontosnak tartotta a gazdagság és szegénység progresszív egyensúlyát. Sztrahov részben A NAGYVILÁGI EMBER VÉDELME, AVAGY A POMPA APOLÓGIÁJA című Voltaire-mű következő soraira utal: „A szegény arra született, hogy gyűjtögessen, a gazdag meg arra, hogy elherdálja mindent.”²⁶

A kortársak szemében a kártya problémája mintegy a korszak konfliktusainak szimbolikus kifejeződése. A tisztességtelen játék már a kezdetektől fogva a hazardjátékok állandó kísérőjelensége volt, a harmincas, negyvenes években azonban már járványként terjedt. A nagyvilági hamiskártyást felváltotta a professzionális játékos, akinek a „kártyarablás” a megélhetés állandó és alapvető forrását jelentette. A hamiskártyásság majdhogynem hivatalos foglalkozássá vált, noha formálisan büntette a törvény. Ahogy már volt róla szó, a nemesi társadalom elítélte ugyan a tisztességtelen játékot, de jobban elnézte, mint például a párbaj megtagadását vagy más „nemtelen” cselekedetet. A professzionális hamiskártyás mindennapos figura lett. A zajos ünnepek állandó résztvevői a hamiskártyásbandák, gyakran ők vonzották az éves vásárokra a közeli járásokból a nemeseket, akik akár százversztányi távolságot is megtettek értük. Ezek a vásárokon egész vagyonokat játszottak el. A professzionális játékosok csapata, amely a véletlenül odavetődött utazókkal mérkőzött meg, a szó szoros értelmében koldusbotra juttatta a hálójába került gyanútlan, egyszerű nemesembereket, fiatal tiszteteket.

E témának szentelte Gogol a KÁRTYÁSOK című darabját: Iharevet, a tapasztalt hamiskártyást, aki éveket töltött azzal, hogy kitanulja a pettyegtetett kártyák és a *cinkeles* bonyolult művészetét és alkalmazását, becsapja egy kevésbé tapasztalt, de annál ravaszabb hamiskártyásokból álló banda. A „véletlenül” odavetődött társaság minden egyes tagja jártas a hamiskártyás művészetében – az egyszerű fiatalember, akit le akarnak itatni és be akarnak csapni, a tisztcsaládapa, a játékba, úgymond, kívülről bekerült hivatalnok, mind-mind egy csapat tagjai, akik elhatározták, hogy móresre tanítják a mestert. Végül kiderül, hogy az egyetlen „tisztes” ember, aki egyedül önmagát adja – a hamiskártyás.

A professzionális kártyások világának a korszak emberének tudatában az idillikus családi fészkek volt az ellentéte. Ám e világ poézisét is könnyen ki lehetett fejezni a kártya nyelvén. Bár igaz, e nyelvvel más jellegű idill született.

A már idézett, Sztrahov-féle felsorolásban vannak „...*játékok, akik kérelmezték, hogy komoly, tiszteletre méltó emberek szolgálatába állhassanak*” és „*Olyan játékok, akik kérelmezték, hogy nyugalomba vonulhassanak vidékre és falura*”. A „*tiszteletre méltó*” és a „*gyermeknek való*” kártyajátékok, melyeknek rendeltetése nem a hazardírozás, hanem a szórakoztatás és pihentetés volt, „idillikus” színezetet nyertek. Az idő múlásának eszközeiként családi és baráti körben játszották őket, s egyedüli céljuk az unalom elűzése volt:

„...*időnként, mert leragadna a szemünk,
Vacsoráig vígan forog a pakli:
Jeroski, fáraó, heveskedünk...
Csak apróban, nem kell megadni.*”²⁷
(Halasi Zoltán fordítása.)

A mai olvasó nem érzékelheti az e sorokban rejülő iróniát, a szavak közti ellentmondást a versben. A hazardjáték, a fáraó egy szintre kerül a jeroskival, mely Sztrahov szerint kérelmezi, hogy „*nyugalomba vonulhasson vidékre és falura*” (a „*nyugalomba vonulás*” már eleve szójáték: az emberek esetében ez a kérés nyugdíjazást jelent, a kártyánál – vidéki használatát). Az iróniát az is fokozza, hogy a fáraót „*csak apróban*” játsszák, s a veszteséget „*nem kell megadni*”. Ugyanakkor Gyerzsavin versében az árnyalatok, a gondolati szálak egymásba játszása miatt szó sincs a falusi „kártyaidill” és a városi hazardírozás szembeállításáról.

A kommersz játékok a bensőséges családiasság hangulatát teremtik meg:

„*Az asztalnál a whist-vitézek
Már túl vannak nyolc robberen;
Már helyet is nyolcszor cseréltek;
Teát hoznak.*”
(Puskin: JEVGENYIJ ANYEGIN.
6. XXXVI. Galgóczy Árpád
fordítása.)

A kommersz játékok a kellemes időtöltést segítik elő, itt egészen más jelenetekkel zárulnak a partik, mint a hazardjátékoknál. Itt nem találkozunk végsőkéig elszánt játékosokkal, akik az asztal alá dobják a szétépett kártyalapokat, s a játékot nem zárja

sem öngyilkos pisztolylövés, sem párbajjelenet. „*A whistben lapot osztottak neki, melyet udvarias főhajtással köszönt meg. Leültek a zöld asztalhoz, s vacsoráig fel sem keltek. Megszűnt mindenfajta beszélgetés, ahogy általában lenni szokott, mikor végre igazi foglalatosságnak adja át magát az ember. Noha a postamester beszédes természetű volt, miután kézbe vette a kártyát, rögvest töprengő kifejezés jelent meg az arcán, alsó ajkát a felsőre szorította, s a játék folyamán végig megőrizte ezt a mimikát. Mikor felütötte a lapot, energikusan az asztalra csapott, és ha dáma volt, azt mondta: »na, itt az öreg papné!«, ha király: »megjött a tambovi muzsik!«. A táblabíró pedig mindig azt mondogatta ilyenkor: »Megállj, majd adok neked!«*”

Általában az effajta játékok záróakkordja idillikus jelenet volt. Sőt a kártyázás közbeni viták sem léptek túl az illendőség határán, noha ritkán itt is volt azért némi izgalom (amely még jobban fokozta a játék adta örömet). „*Mikor befejezték a kártyázást, elég hangosan vitatkoztak. Messziről jött vendégeink szintén bekapcsolódott a vitába... felettebb kellemesen érvelt. Sohasem mondta azt, hogy »mikor maga hívott«, hanem így beszélt: »Mikor Ön méltózatott hívni, volt szerencsém elütni a kettesét« és így tovább...»²⁸*

A kommersz játékokat szintén játszották pénzre, a gyermekjátékokat pedig vidéken, családi vagy baráti körben „barack”-kal vagy ehhez hasonló tréfákkal díjazták. A vesztés vagy a nyereség itt csupán arra szolgált, hogy felfokozza az érdeklődést a játék iránt, semmiképp nem szült hazardírozást.

A kártyázás mint az idillikus környezet része megtalálható például D. Begicsev A HOLMSZKIJ CSALÁD című regényében. „*Estefelé az idős hölgyek és néhányan a fiatalabbak közül, akiknek kedvük volt, leültek whistezni. Kicsiben játszottak, a játék közben egyetlen rossz szó sem hangzott el, s gyakran megtörtént, hogy hatalmas kacagással fejeződött be a parti, mivel az idős Pronszkaja asszony, hogy megnevettesse a többieket, rosszul számolt vagy csalt, amit később maga jelentett be.*”

Az efféle kártyázás szerves része a nyugdíjas, öregkori életmódnak. Jevgenyij Anyegin vidéki földbirtokos „bácsikája”, aki bezárkózva élt falujában, esténként szolgálójával játszott:

*„Durákat játsztunk, ő meg én,
Itt az ablak mellett, szemén
Okulár volt.”*

(Puskin: JEVGENYIJ ANYEGIN.
7. XVIII. Áprily Lajos fordítása.)

Holmszkajáról, a „*jóságos öregasszonyról*” írja Begicsev, hogy miután megjött a temp-lomból, „*meleg, nyugodalmias kis szobájában unokáinak harisnyát kötöget vagy pasziánszt rak ki, miközben társalkodónője, az öreg papné történeteit hallgatja. Esténként a legkedvesebb foglalatossága az unokáival való durákozás, mikor azok az iskola után már jól kiugrálták magukat, a vacsora és az alvás előtt kell nekik egy kis pihenés. A nagymama kihasználja ezt a pihenőidőt, és az unokák, hogy a kedvében járjanak, szüntelenül veszítenek. Az öregasszony meg van győződve róla, hogy nagy mestere a kártyának, s ezért nyer mindig.*”²⁹

A kommersz és az otthoni játékokat tehát a családi élet nyugalmának, az ártatlan szórakozás poézisének atmoszférája lengte körül, a hazardjátékok azonban „*infernális*” atmoszférát (Puskin) vagy „*a bűn légkörét*” (Lermontov, Gogol és mások) árasztották. Ebből a szempontból példabértékű L. Tolsztoj KÉT HUSZÁRTISZT című elbeszélése. Már a cím is két jellem, két korszak ellentétét sugallja. Az első rész hőseben, Turbin huszártisztben (az ő modellje az író rokona, az Amerikai-Tolsztoj) a Denisz Davidov által „*hősök századának*” nevezett korszak jellemző jegyei összpontosulnak: „*Az 1800-as évek*

idején, amikor még sem vasutak, sem műutak nem voltak, sem gáz, sem sztearinvilágítás, sem alacsony, rugalmas díványok, sem fényezetlen bútorok, sem mindenből kiábrándult monoklis fiatalurak, sem liberális filozófusnők, sem bájos kaméliás hölgyek, akik napjainkban úgy elszaporodtak, ama naiv korban, amikor a Moszkvából Pétervárra szekéren vagy hintón utazók egész konyhára való hazait vittek magukkal, nyolc napig kocogtak süppedős, sáros vagy poros utakon, megbíztak a kisütött húsban, a valdaji fánkokban és pereceken, amikor a hosszú őszi estéken faggyúgyertyák fénye világított meg húsz-harminc főből álló családi kört, a bálokon viasz- és cefagyú gyertyákat állítottak a kandeláberekbe, mikor a bútorok szimmetrikus rendben sorakoztak, mikor apáink nemcsak arcedók és ősz fürtök hiányában voltak fiatalok, hanem azért is, mert asszonyokért párbajt vívtak, és a szoba túlsó sarkából rohantak felvenni a véletlenül vagy szándékosan földre ejtett keszkenőt, mikor anyáink rövid ruhaderekakhoz óriási puffos ujjat viseltek, és sorsházással döntöttek el családi ügyeket, mikor a szépséges kaméliás hölgyek kerültk a nappali világítást, a szabadkőműves páholyok, martinisták, Tugendbundok naiv korában, a Miloradovicsok, Davidovok, Puskinok idején történt...”³⁰

Tolsztoj megformálásában az idős huszártiszt, Turbin kártyajátékában a korszak poétikus jegyei tükröződnek. Turbin – „vonzó, bűnöző típus”, moszkvai Robin Hood huszáregyenruhában – megvédi a hamiskártyás által becsapott fiatal huszártisztet, Iljint. „Ez a híres párbajhős huszár: – Kártyás, párbajhős, szoknyavadász, de vérbeli huszártiszt, a javából.” Miután Turbin megtudta, hogy a hamiskártyás, becsapván Iljint, az ezred pénzét nyerte el tőle, és az öngyilkosság határára sodorta a fiatalembert, betör szállodai szobájába, ahol Luhnov, a hamiskártyás épp a nyereményt számolja össze. A következő jelenet játszódik le közöttük:

„– Játsszani akarok önnel – mondta Turbin, és a díványra ült.

– Most?

– Igen.

– Máskor a legnagyobb örömmel, gróf, de most fáradt vagyok, és lefeküdni készülődök [...]

– De én meg most akarok játszani egy kicsit.

– Ma már nem szándékozom játszani. [...]

– Szóval nem akar játszani?

Luhnov olyan mozdulatot tett vállával, ami sajnálkozását fejezte ki, amiért nem teljesítheti a gróf kívánságát.

– Semmi áron nem akar?

Megint ugyanaz a mozdulat [...]

– Játsszik vagy nem? – kiáltotta a gróf hangosan [...] – Hiszen ön nem tiszta kézzel nyert! Fog játszani? Harmadszor kérdem. [...]

Rövid csend következett, mialatt a gróf arca egyre jobban elsápadt. Egyszer csak borzasztó ütés sújtott Luhnov fejére. A díványra esett, igyekezett összekapni az asztalról a pénzt [...] Turbin összeszedte az asztalon maradt pénzt [...] és gyors léptekkel kiment a szobából.

– Ha elégtételt akar, a rendelkezésére állok...”

Az elbeszélés második részében Tolsztoj a hazardjátékkal és a Turbin apa vele kapcsolatos bűnös viselkedésével a fia józanságát és illedelmes modorát állítja szembe. Ez utóbbi a kártyázást megörökítő epizódokban mutatkozik meg leginkább. A jól nevelt, művelt Turbin fiú túlságosan számító ahhoz, hogy részt vegyen a hazardjátékokban. Végül preferanszot játszanak, és a fiatal Turbin a preferansz egyik „nagyon vidám”, de a vidéki idős embereknek ismeretlen változatát ajánlja. Játékában nincs meg az idős Turbin hazardirozása és vad jósága, épp ellenkezőleg: mindent átható, hideg önzéssel

játszik. Nem veszi észre sem az őt nagy vendégszeretettel fogadó idős hölgy elkeseredését, aki valaha apja iránt romantikus érzelmeket táplált, sem a másik tiszt neki szóló tapintatos jelzéseit, melyekkel fel akarja hívni figyelmét az idős asszony állapotára. „A gróf, aki nagy tételekben szokott játszani, óvatos volt.” A fővárosi ficsúr szenttelen egoizmussal becsapja az idős asszonyt, aki nem érti az általa bevezetett új szabályokat.

Tolsztoj teljesen váratlan szempontok szerint építi történetét. A fiatal gróf tulajdonképpen nem követ el semmi elítélhetőt. Minimális összeget nyert csupán, de Anna Fjodorovnáknak ez hatalmas veszteségnek tűnik: „*azt képzelte, hogy milliókat vesztett, és teljesen tönkrement*”. A fiatal Turbin senkit sem tett tönkre. Tolsztoj ugyanakkor paradox módon a szívtelenséget és a másik ember iránti közönyt is a mérlegnek ugyanabba a serpenyőjébe helyezi. A hazárdjáték a kor bűnös, ám egyben poétikus vonásait testesíti meg, a kommersz játék a beköszöntő, új „vaskor” szívtelen, számító jellegét.

Ha a társadalmi életben a kártya mintegy a párbaj szinonimája, úgy a díszszemlének antonimája. E szembenállásban a Véletlen és a Szükségszerűség mint a személyes önkény és az állami imperativus „párbaja” tükröződik. E két pólus között folyt a kor nemességének mindennapi élete.

Jegyzetek

1. In: BIBLIOGRAFIJA RUSSZKIH PEREVODOV I KRITYICESZKOJ LITERATURI. Moszkva, 1964. 48–49. és a táblázatok.

2. E két mű első összehasonlítása: In: Stein, Sz.: PUSKIN I GOFMAN. SZRAVNYITYELNOISZTORIKO-LITYERATURNOJE ISSZLEDOVANYIJE. Derpt, 1927. 275.

3. Annak ellenére, hogy a válás és a házasság törvényesen bejegyeztetett, a feleség elkártyázásának botrányos történetét nem emésztette meg a nagyvilági társaság, szegény Razumovszkij grófnét kiközösítették. A kiutat ebből a kényes helyzetből a rá jellemző gentlemanviselkedéssel I. Sándor találta meg: mikor felkérte táncolni a hercegnét a bálon – „grófnénak” nevezte. Ily módon társadalmi státusa helyre lett állítva.

4. Lásd: Lekomceva, M. I., Uszpenszkij, B. A.: OPISZANYIJE ODNOJ SZISZTEMI SZ PROSZTIM SZINTAKSZISZOM; Jegorov B. F.: PROSZTYEJSIJE SZEMIOTICESZKIJJE SZISZTEMI I TIPOLOGIJA SZJUZSETOV. – TRUDI PO ZNAKOVIM SZISZTEMMAM. Vip. II. Tartu, 1965.

5. P. A. Vjazemszkij például így ír „*a békés, úgynevezett kommersz játékról, a kártyával való időmúlásról, amely nálunk a különböző korú, rangú és*

különböző nemhez tartozó emberek szokása. Az egyik orosz úriasszony azt mondta Velencében: »Persze itt az éghajlat felettébb kellemes; csak sajnos nincs kívül preferanszot játszani.« Egy másik honfitársunk, aki a telet Párizsban töltötte, így felelt arra a kérdésre, tetszik-e neki Párizs: »Nagyon tetszik, minden este lejátszunk egy kártyapartit.«» (In: Vjazemszkij, P.: SZTARAJA ZAPISZNAJA KNYIZSKA. Leningrád, 1929. 85–86.)

6. DICTIONNAIRE CRITIQUE ET RAISONNÉ DES ÉTIQUETTES DE LA COUR. Par M-me la comtesse Genlis. I. k. 304–305.

7. Sztrahov, N.: A DIVAT BEMUTATÁSA, AMELY FÉLKEZŐ DIVATOK LEVELEIT, ÉLETTELEN RUHÁK ELMÉLKEDÉSEIT, NÉMA FŐKÖTŐK BESZÉGETÉSEIT, BÚTOROK, HINTÓK, JEGYZETFÜZETEK, GOMBOK ÉS RÉGIMÓDI INGMELLEK, KÖNTÖSÖK, SLAFROKOK, LÉLEKMELEGÍTŐK STB. ÉRZÉSEIT TARTALMAZZA. ERKÖLCSNEMESÍTŐ ÉS KRITIKAI DOLGOZAT, AMELY AZ ERKÖLCSÖK, AZ ÉLETMÓD ÉS A DIVATÓRÜLT SZÁZAD MÁS NEVETÉSEK ÉS FONTOS JELENETÉNEK IGAZI KÉPÉT TÁRJÁ FEL. Moszkva, 1791. 31–32.

8. IROI-KOMICSESZKAJA POEMA. Pod red. i sz primecs. B. Tomasevszkogo. Leningrád, 1933. 70.

9. Lásd pl.: Ejhenbaum, B.: MOJ VREMENY-NYIK. Leningrád, 1929. 15–16.

10. Marin, Sz. N.: POLN. SZOBR. SZOCS. Moszkva, 1948. 306.

11. Rejhman, U. Dzs.: PRIMENYENYIJE SZTATISZTIKI. Moszkva, 1969. 168–169.

12. Novikov például ezt írja: „Az élemedett korú kacér teremtés elé szeretők sora járul... néhány uracsunknak mindez felbolygatta képzeletét... postalovakkal Pétervárra akarnak véletlen, hogy kihasználják ezt a felettébb hasznos véletlent.” (SZATIRICSESZKIJE ZSURNALI N. I. Novikova. Moszkva; Leningrád, 1951. 105. P. N. Berkov ezt a részt kommentálva azt feltételezi, hogy a cárnő kegyenceiről van szó.) Zor törpe Krilov satirikus lapjában, a *Szellempostában* ezt írja Malikulmulkónak: „Egy csinos fiatalember képét öltöttem magamra, mivel mostanság a virágzó fiatalság, a szépség és a kellemes külső nagy becsben áll, és azt mesélik, hogy a véletlen folytán nagy csodát tesz.” (Krilov, I. A.: POLN. SZOBR. SZOCS. I. 43.)

13. A nőiség romantikus ideálja Puskin AZ ARCKÉP című versében ebben az értelemben nyer kifejezést:

„...s mert élvezzi a bűvölő fényt,
Erejét tékoznia kell:
Így, törvénytelen üstökösként
A planéták közt izzik el.”
(Halasi Zoltán fordítása.)

14. Adott esetben lényegtelen az a körülmény, hogy Gogol darabjában a „*fiatalember*” egyáltalán nem „*hiszékeny*”, hiszen ő is egy hamiskártyásbanda tagja.

15. Gribojedov: AZ ÉSZ BAJJAL JÁR. Kardos László fordítása. Bp., 1955. 105.

16. A kártya besorolása az „*illendő viselkedés*” körébe e szempontból is a párbajhoz teszi hasonlatossá. Vö. Puskin ANYEGIN-jének soraival:

„Készítet tisztos sírlakát
Célozva halvány homlokát
Illő távolban állva szemben”
(VI. 33. Áprily Lajos fordítása.)

Az „*illő távolság*”-ot itt a párbaj szabályai írják elő. A párbaj során elkövetett gyilkosságot is „*becsületbeli ügy*”-nek nevezik.

17. DÍNOMDÁNOM PESTIS IDEJÉN. In: Puskin: DRÁMÁK. Lóthár László fordítása. Bp., 1976. 338–339.

18. A fenti idézetek forrása: L. Tolsztoj:

HÁBORÚ ÉS BÉKE. Bp., 1965. 439., 440., 441., 447.

19. A „*halott*” szó itt kétértelmű: Puskin a képzelet játékát a fáraóval hasonlítja össze, ahol a „*halott kártya*” a vesztés lap.

20. Jaglom, A. M., Jaglom, I. M.: VEROJATNOSZTY I INFORMACIJA. Moszkva, 1973. 21–22.

21. Vjazemszkij, P.: SZTARAJA ZAPISZNAJA KNYIZSKA. 85.

22. A hazárdjáték során rendszerint nagy mennyiségű kártyapaklit használtak el. A fáraóban a bankárnak és mindegyik poentörnek (akár tíz is részt vehetett a játékban) külön pakli járt. Ezenkívül a peches játékosok széjeltépték és szétdobálták a kártyát, ahogy ezt például D. N. Begicsev írja le A HOLMSZKIJ CSALÁD című regényében. A felhasznált („el-poentírozott”) paklit azonnal az asztal alá dobták, később a szolgák összeszedték az asztal alá dobált rengeteg kártyalapot, s eladták őket a polgároknak, akik durákat vagy más ehhez hasonló szórakoztató játékot játszottak velük. A földön levő kártyahalom közé gyakran pénz is keveredett, az olyan nagybani játéknál ez sokszor megtörtént, amilyenben például Ny. Nyekraszov hazárdírozott. Illetlen cselekedetnek számítotok a földön heverő pénzt felvenni, a kártyákkal együtt a játék után ezt a lakájok kapták meg. A Tolsztoj és Fet barátságát körülvevő tréfás legendák közül az egyik legelterjedtebb a következő anekdota: Fet a játszma során lehajolt, hogy felvegyen a földről egy kis értékű bankót, mire Tolsztoj a gyeritya lángjánál meggyújtott egy százbubelest, s azzal világított neki, megkönnyítve a pénzkeresést.

23. A játékkártyát is használták jóslásra.

24. Vjazemszkij: SZTARAJA ZAPISZNAJA KNYIZSKA. 86.

25. Szatyiricseskij vesztnyik. Moszkva, 1795. IV. r. 46–48., 51.

26. Voltaire: ÉPÍTRES, SATIRES... Londres, 1781. 113.

27. Gyerzsavin, G. P.: SZTYIHOTVORENYIJA. Leningrád, 1957. 328.

28. Gogol, N. V.: POLN. SZOBR. SZOCS. 6. k. 16.

29. Begicsev, D.: SZEMEJSZTVO HOLMSZKIH. NYEKOTORIJE CSERTI NRAVOV I OBRAZA ZSIZNYI, SZEMEJNOJ I OGYINOKOJ, RUSSZKIH DVORJAN. Moszkva, 1841. 172.

30. L. Tolsztoj: KÉT HUSZÁRTISZT. Lányi Sarolta fordítása. Bp., 1965.